

Joachim Bahlcke

ERINNERUNGSKONKURRENZ

Geschichtsschreibung in den Böhmischen Ländern

vom 16. Jahrhundert bis zur Gegenwart

Peter Lang, Frankfurt am Main 2016. 444 oldal

Joachim Bahlcke Közép-, illetve Kelet-Európa alkotmány- és társadalomtörténetével foglalkozik, ugyanakkor – mint kötete (magyar címe: Emlékezetkonkurencia. Történetírás a cseh tartományokban a 16. századtól napjainkig) mutatja – rendszeresen publikál a historiográfia témakörében is. A könyvben közölt tanulmányok döntően a Stuttgarter Egyetemen tartott előadásaira épülnek, a kézirat átnézésében pedig Thomas Winkelbauer (az Osztrák Történetkutató Intézet igazgatója) volt a szerző segítségére. A Köszönetnyilvánításból azonban az is kitűnik, hogy az osztrák mellett a szerző élénk cseh tudományos kapcsolatokkal is rendelkezik: munkája elején a cseh nemesség múltjával, historiográfiával és történeti segéd-tudományokkal foglalkozó Jaroslav Páneknek fejezi ki háláját az inspiráló eszmecseréért.

A tanulmánykötetnek már a címe is figyelemkeltő. Az Aleida Assmanntól kölcsönzött „emlékezetkonkurencia” kifejezés egymással versengő történetfelfogások bemutatását ígéri és egyben arra is utal, hogy a múlt különböző értelmezései között állandó feszültség van, amennyiben a domináns pozícióért folyamatos harc zajlik. Ebből a harcból pedig a történetírás bőven kivette, kiveszi a részét, így kínálkozó kérdés a történetírásnak és a történelemnek az emlékezethez való viszonya. Problematikus továbbá az is, pontosan milyen történetírásról beszélhetünk. Nem véletlen, hogy nem egyszerűen „cseh történetírás” szerepel a címben, hiszen a cseh területeken/tartományokban a legkülönbözőbb vallások, etnikumok alkották meg saját történeteiket, nem beszélve például a rendi és udvari történetírás szembenállásáról. Az előszóban Bahlcke leszögezi, hogy különösen az eltérő történetértelmezések konfliktusai, az ezek nyomán keletkezett frontvonalak érdeklik, írásaiban e folyamatok bemutatására törekedett. A német történetész egyébként a történetírás jövőbeli irányait is igyekszik befolyásolni, érdeklődése tehát nem csak historiográfiai jellegű, alkotmány- és társadalomtörténetként foglalkozik a történetírás történetével. Az egyes fejezetek végén esetenként követendő elvek, módszerek is szerepelnek, például az összehasonlító történeti kutatások, valamint a kultúr- és mentalitástörténeti vizsgálatok beindításának kívánalma.

Első ránézésre is imponálóan hat a bemutatott kérdések tematikai sokszínűsége. Külön írások foglalkoznak azzal, miként váltak az idők során intézmények (Breslauer Egyetem), forráskiadványok (Acta Publica), régiók (Szilézia), birodalmak (Habsburg, Poroszország), vallások (református), történelmi személyek (Wallenstein) és persze maguk a történetírók (Kamil Krofta, Jan Kapras) is emlékezharc színhelyeivé, alakítóivá. A tág tematikai és időbeli kerethez az a rövid megjegyzés kínálkozik, hogy az egyes témákat eltérő részletességgel fejti ki a szerző, például a tárgyalta történeti életművek vizsgálatában kiemelkedik a szudétánémet Wilhelm Weizsäckerrel írt tanulmány, amelyben Bahlcke kéziratoss forrásokra és előtanulmányokra is támaszkodott.

A témákat általában hasonló módon bontja ki, és eljárásával hű marad az emlékezetkutatások módszeréhez. Bahlcke kiindulópontja mindig egy történeti jelenség, személy vagy más entitás, választott tárgyát azonban diskurzussá oldja azáltal, hogy a különböző értelmezéseket és azok konfrontálódását helyezi a középpontba. Az értelmezések és az azokat megalkotó történetészek bemutatásánál kivülálglik a német történetész rendkívül széles látóköre és olvasottsága, ami nagyon informatív, egyszerűen kissé sűrűvé teszi művét. Az interpretációk sokaságának felsorakoztatása azt a célt szolgálja, hogy a történetész gyakran szilárdnak gondolt

vizsgálati tárgyát dekonstruálja, olvasóját elbizonytalanítsa az olykor evidenciaként kezelt fogalmakkal kapcsolatban – így találkozunk azzal a figyelmeztetéssel, hogy még az ártatlannak látszó forráskiadások mögött is fellelhető valamilyen mögöttes tendencia, és a cseh–német rivalizálásban annak a kérdésnek is koncepcionális tétje volt/van, hogy a harmincéves háború hadvezérének neve Wallenstein, vagy inkább Waldstein?

Megközelítési módjának illusztrálásaképp egy először itt megjelenő tanulmányát ismeretem, amely a cseh területek történetírásának Habsburg-értelmezéseit taglalja. Fő kérdése, hogy milyen tapasztalati teret (Erfahrungsraum) jelentett a Habsburg Monarchia az értelmező (döntően) történetírók számára. A 19. század elején született műveiben Johann Andreas Demian statisztikus még olyan Vaterlandról beszélt, amely az uralkodó személye által összefűzött területekből áll. Ezzel szemben, különösen a század második felétől konstruálódott a birodalomtörténet kereteitől megszabadulni igyekvő felfogás (ország- vagy tartománytörténet formájában), amelynek olyan hívei voltak, mint Josef Kalousek, a közjogtörténetnek nyíltan aktuálpolitikai jelentőséget tulajdonító prágai történész. Az új ellentörténetek konstrukció helyébe konstrukciót állítottak: a különálló Cseh- és Morvaország, továbbá Szilázia közjogi egységét hirdették és igyekeztek a Habsburg-időszak szerepét minimalizálni. Bahlcke leírásában azonban ritkán marad történeti narratíva ellenpontok, alternatívák, rivalisok nélkül. Így részletesen megismerjük a szintén 19. században működő Václav Vladivoj Tomek történetírói munkásságát, aki a birodalmi (Gesamtstaatsgeschichte) és nemzeti szempontok egyedi ötvözőjeként tűnt ki kortársai közül. Tomek egységére vall még, hogy periodizációjában a cseh rendi ellenállás végét jelentő fehérhegyi csata nem kapott szerepet, helyette Habsburg-uralkodók halálához kötötte a fordulópontokat. Az eltérő felfogások vetélkedéséből az első világháború után a kizárólagos nemzeti szempontok kerültek ki győztesen, s a Habsburg-múlttal kapcsolatban egy bizonyos „Entösterreichung” figyelhető meg a cseh történetírásban, amennyiben 1918. után az osztrák „összállami” szempontok eltörlésére tett kísérlet volt a jellemző. A marxista történelemszemlélet sem jelentett komolyabb változást ebben a tekintetben (sokkal inkább a korábbi „polgári” történetírók elutasításában), azaz a politikai törek a történetírásban nagyságrendekkel lassabban érvényesültek. Ezzel a hosszú ideig érvényesülő beállítottsággal szemben egyfajta túlkompensálás figyelhető meg napjainkban, hiszen a Habsburg-téma jelenleg felülprezentált a cseh könyvpiacon – állapítja meg összegzésében a szerző.

Mint arról szó esett, a kötet elméleti kerete emlékeztörténeti szempontból értelmezi Bahlcke korábban megjelent tanulmányait. Fontos kérdés tehát, vajon mindössze konkuráló emlékezetek, esetleg diskurzusok (re)konstrukciójáról van szó a szerzőnél, vagy megjelennek más fogalmi sémák is az életműben, különösen ami a történelem és emlékezet viszonyát illeti. A német történész tanulmányainak egyik visszatérő kulcsfogalma a forráskritikára építő történeti *professzionalizáció*, s ennek a jelenségnek a – minden ideologikussága ellenére – pozitív megítélése, az erre az eljárásra nézve káros folyamatok, az ezzel ellentétes felfogások kritikája. Bahlcke szerint hátrányos volt és különösen a medievisztikánál érezte hatását a cseh és szlovák reformációkutatásokat megakasztó dogmatikus marxizmus, amihez képest a rendszerváltás után már egyre komolyabb tudományos eredmények születnek a diszciplínában. Többször említi a cseh rendi gyűlések anyagának (Acta Publica) a 19. század második felében induló kiadását, amelyet „áttörésnek” tart a rendiségkutatások tudománnyá válásának folyamatában. A romantikus-nacionalistának minősített František Palackýval szemben (az ő történetét „mesternarratívának” nevezi, amely kifejezés egyébként ritkán fordul elő a könyvben) inkább a nemzeti múltat tekintve jóval kritikusabb, európai szemléletű Jaroslav Goll iskoláját vagy a filológiában jártas, hamis forrásokat leleplező Josef Dobrovskýt tartja pozitívnak. Érdekes megállapítás, hogy a cseh professzionalizmus a nyílt nemzetnevelői célok érvényesítése (például Habsburg-ellenesség) mellett gyakran magával

hozta az európai szempontokat és felkeltette az érdeklődést más országok történelme iránt, hiszen a legjelentősebb történészek Bécsben vagy Berlinben szerezték képesítésüket. Goll példája sokatmondó. Göttingenben és Berlinben tanult forráskritikát, megismerte többek között Gabriel Monod és Georg Waitz történészeket, ennek következtében pedig nyitottabban tekintett Németországra és Nyugat-Európára, mint a cseh nacionalisták. A professzionális történeti munka tisztelete viszont leginkább az olyan szélsőséges esetekben nyilvánul meg, mint a náciizmust kiszolgáló prágai jogtörténész, Weizsäcker értékelése. Bahlcke vitába száll azokkal a szerzőkkel (így Karel Hruzával, az osztrák történészek életútját bemutató újabb historiográfiai művek szerkesztőjével), akik elsősorban a történész politikai szerepvállalásának kritizálására koncentráltak és emellett kevésbé emelték ki tudományos érdemeit, például a várostörténet, jogtörténet terén. Úgy tűnik tehát, hogy az emlékezet versus történetírás kérdésben a szerző a professzionális történetírásnak általában is pozitív szerepet szán, és úgy véli, ideális esetben az európai szemléletű, tudományos diskurzust folytató történésznek kellene formálnia az emlékezetet, vagy legalábbis komolyabb szerepet vállalnia ebben a folyamatban.

Talán ebből következik, hogy Bahlcke alig burkoltan maga is beszáll az emlékezharcokba, tehát végeredményben nemcsak emlékezeteket dekonstruál, hanem maga is emlékeztetni akar. A Sziléziáról szóló diskurzus áttekintése végén megjegyzi, hogy a cseh történeti tudatot érdemes lenne oly módon formálni, hogy helyet kapjanak benne korábban elhanyagolt témák és periódusok is, például a régió 14–18. századi, európai szemléletű története. Ilyen szempontból kap előnyös értékelést Jan Kapras jogtörténész munkássága, aki először szakított a cseh-központú történetírással és mutatott rá Szilézia, Oberlausitz és Niederlausitz történelmi szerepére, ezáltal relativizálva, tágítva a modern nemzetállami kereteket. A szerző visszatérő megfigyelése, hogy a morva történetírók (Jaromir Jan Hanel) kevésbé voltak elfogultak a Habsburg-kérdésben, s sokáig megfigyelhető a morva-cseh ellentét ilyen szempontból, amely tény szintén az egységes nemzeti mesternarratívák legitimitását ássa alá. Bahlcke előszeretettel említi meg a nemzeti kereteket meghaladó tudományos együttműködések ritka példáit. A Kamil Kroftáról szóló tanulmányból megtudhatjuk, hogy a cseh alkotmánytörténész és Eckhart Ferenc között nem mindennapi, kölcsönös tiszteletre építő kapcsolat szövődött, hiszen összekötötte őket a Timon Ákos-féle nacionalista felfogás bírálata.

A tanulmánykötetben tárgyalt vitás kérdések (rendiségről, európai horizontról, történeti szerepekről) és fogalmak (professzionizáció) ismerősen hangozhatnak a magyar historiográfiai viták ismerői számára, ezért a magyar történetírás európai kontextualizálásához Bahlcke műve nagyban hozzásegíthet, aminek jelentőségét nem lehet túlhangsúlyozni. Azonban nem csak a vallások, régiók és nemzetek közötti emlékezharcokról van benne szó. Markánsan megjelenik a szupranacionális professzionizáció problematikája, bizonyos mértékben a pozíció felvállalása is, ezért a jelenség természetéhez, ellentmondásainak vizsgálatához legalább olyan fontos alapot nyújt. Emlékezet és történelem sok tekintetben összefonódik, de nem feltétlenül azonos, a kettő közötti feszültség pedig végigkövethető az írásokban. Mint említettük, a szerzői meggyőződés szerint a történelmet elvileg jól ismerő történész különös jelentőséggel bír az emlékezet formálásában – e szerep problémájára esetleg érdemes lett volna bővebben reflektálnia.

Az értékelésnél figyelembe kell venni még a tanulmánykötet műfajából adódó nehézségeket. Előfordulnak ismétlődések a könyvben, többször esik szó például Jan Kapras politikai szerepvállalásáról vagy Josef Pekař Theodor Mommsennel folytatott 1897-es vitájáról. Az elmondottakkal együtt konklúzióként biztosan állítható, hogy kiemelkedően informatív, a bemutatott történeti életművek és viták változatossága miatt színes, továbbá a térség történetírásához fontos adalékokat, értékelői fogódzókat nyújtó kötet született.

Törő László Dávid